

VYDŪNAS

Santrauka

Vydūnas (Wilhelm Storost, 1868–1953) – įžymus lietuvių mąstytojas, dramaturgas, Prūsų Lietuvos kultūros veikėjas. Šioje knygoje pateikiama išsami jo biografija, analizuojama jo filosofija, parodomos jos formavimosi politinės ir socialinės prielaidos bei ištakos, išryškinama jos sistema, atskleidžiamas turinys bei sąsajos su kūryba ir visuomenine kultūrine veikla, supažindinama su dramine kūryba ir jos principais, išryškinama jos vieta europinės dramaturgijos ir teatro kontekste.

Pirmojoje knygos dalyje plačiai nušviečiamas Vydūno gyvenimas ir kultūrinė veikla Mažojoje Lietuvoje. Mąstytojas ir rašytojas parodomas kaip savo krašto – Prūsų Lietuvos – patriotas, kultūrinė veikla įnešęs didžiulį indėlį į lietuvių pasipriešinimą germanizacijai, kuri ypač suintensyvėjo po 1871 m. Vokietijos susivienijimo. Išryškunami jo nuopelnai kuriant ir remiant krašto lietuvių kultūrinės draugijas, rūpinantis muzikinės ir teatrinės kultūros puoselėjimu. Ypač daug pasidarbavo jo 1895 m. įkurta ir vadovaujama 40 metų veikusi Tilžės lietuvių giedotojų draugija. Vydūnas dalyvavo ir politinėje savo tautiečių veikloje, spaudoje paskelbė daug su ja susijusių straipsnių, pats leido filosofinio pobūdžio žurnalus: *Šaltinis* (1905-1909), *Jaunimas* (1911-1914), *Naujovė* (1915), *Darbymetis* (1921-1925). Mąstytojas gyvenimu ir veikla įkūnijo savo filosofijoje deklaruotas idėjas.

Antroji knygos dalis skirta Vydūno filosofijos analizei. Toji filosofija, kuri sudaro reikšmingą jo kūrybinio palikimo dalį, formavosi ir buvo pritaikyta kaip teorinis aktualiausių tautos gyvenimo problemų sprendimo modelis. Tokį jos formavimosi pobūdį lėmė būtinybė ieškoti būdų, padėsiančių Prūsų lietuviams pasipriešinti tautinei asimiliacijai. Tie veikimo taktikos ieškojimai mąstytojui padėjo suformuoti žmogaus ir tautos dvasinio tobulėjimo koncepciją. Jos praktinis pritaikymas ne tik galėjo tautą išgelbėti nuo pražūties, bet ir suaktyvinti jos kūrybines galias ir kultūrinę raišką. Tauta turinti stiprėti vidujai ir tapti morališkai stipresnė už pavergėjus.

Konkretus šios koncepcijos turinys susiformavo veikiant toms filosofinėms idėjoms, su kuriomis Vydūnas susipažino laisvo klausytojo teisėmis studijuodamas Vokietijoje Greifswald'o, Halle's, Leipzig'o, Berlyno universitetuose. Čia jis gilinosi į klasikinę vokiečių filosofiją, taip pat į kai kurias 19 a. pabaigos – 20 a. pradžios vokiečių filosofų, su kuriais susipažino studijuodamas – Alois Rhiel, Wilhelm Wundt, Johann Rehmke, Wilhelm Schuppe, Rudolf Eucken, Ernst Troeltsch – koncepcijas. Ypatingai buvo paveiktas W. Schuppe's imanentinės filosofijos. Didelį įspūdį Vydūnui padarė teosofų idėjos, su kuriomis susipažino, studijuodamas Leipzige. Netrukus jis pats ėmėsi šių idėjų propagavimo, Tilžėje netgi įkūrė teosofų draugijos skyrių. Tačiau tikroju teosofu netapo. Studijuodamas žymiausių 19 a. pabaigos – 20 a. pradžios teosofų H. P. Blavatsky, A. Besant, E. Shure, B. Chatterji ir kt. darbus, kartu ėmė gilintis ir į pirminius jų idėjinių ištakų šaltinius – senovės Rytų, ypač indų, religines ir filosofines doktrinas, Platono, neoplatonizmo, viduramžių krikščionybės mistikų Thomas von Kempen, J. Bome, Meister Eckhart, Naujųjų laikų mąstytojų Nikolaus von Kues, B. Spinozos, G. Bruno, G. Leibnitz'o ir kt. koncepcijas. Ypač

buvo paveiktas senosios indų filosofijos, kurioje labiausiai patraukė praktinis kryptingumas, dėmesys vidinių žmogaus galių ugdymui, dvasiniam tobulėjimui.

Iš aštuonių idealistinių viduramžiais susiformavusių indų filosofijos sistemų Vydūno filosofijos pagrindu tapo *vedantos* sistema. Jis gilinasi į pagrindinius šios sistemos šaltinius *Vedas*, *Upanišadas*, *Bhagavadgītą*, interpretavo jose dėstomas idėjas, siejo jas su savo laiko socialinėmis ir dvasinėmis aktualijomis. Remdamasis tomis idėjomis, jas interpretuodamas savo laiko dvasia, Vydūnas išvystė savo kultūros filosofiją, kuri buvo daug kuo analogiška 19 a. pabaigos – 20 a. pradžios hinduizmo reformatorių R. M. Roy, Ramakrishna, Vivekananda, S. Dayananda, B. G. Tilak, Sri Aurobindo, M. K. Gandhi, R. Tagore skelbiamoms koncepcijoms. Tos koncepcijos buvo klasikinės *vedantos* šaltinių savos interpretacijos, pritaikytos savo laiko problemoms spręsti. Aktualiausia iš tų problemų buvo išsivadavimas iš anglų kolonializmo jungo.

Vydūno filosofija artimiausia vienai iš *vedantos* krypčių – *vishishtadvaita*, kurios pagrindinės idėjos išdėstytos *Bhagavadgītoje*. Šią filosofinę-religinę poemą Vydūnas išvertė į lietuvių kalbą. Remdamasis šios poemos postulatais, Vydūnas teigia esant vieningą dvasinę būtį, kurios dalis yra pasireiškusi materialiu pasauliu. Materija – ne priešingybė dvasiai, o tik kitas jos būvis. Žmogus – sąmoningiausia pasaulio esybė, suvokusi tiek savo tiek pasaulio dvasinę prigimtį. Jo uždavinys tą suvokimą skaidrinti. Skaidrus to žinojimas prilygsta išsivadavimui.

Išeidamas iš šios būties sampratos, Vydūnas sukūrė savo kultūros filosofiją, kurioje kultūrą paaiškina kaip žmogaus dvasinės esmės santykių su pasauliu vystomą veiklą, kaip žmogaus dvasios objektyvumą toje veikloje. Kultūra esanti Dieviškojo kūrybos darbo tąsa, į kurią įsijungia savo dvasinę prigimtį suvokęs žmogus. Todėl kultūrai priskiriami žmogaus veiklos produktai turi individualumo žymę, jais esanti išreikšta individuali juos kūrusių sąmonė. Kultūros kūrime esantys svarbūs du momentai: kultūrą kurdamas žmogus tobulina pasaulį, o kad toji kūryba tam tobulinimui iš esmės pasitarnautų, kuriantysis turi tobulinti ir pats save. Žmogaus kuriama kultūra būna dvejopa – materialinė, skirta įsitvirtinti pasaulyje, ir dvasinė, skirta pačiam žmogui dvasiškai tobulėti. Tikroji kultūra yra dvasinė. Joje pasireiškia trys dvasinės raiškos formos – mokslas (žinojimo turtinimas, pažinimo galios ugdymas, išminties siekimas), menas (dvasios objektyvumas, išreiškimas, įkūnijimas kūrinuose) ir dora, kuri esanti kultūros šerdis, nes ja pasireiškia žmogaus dvasinio prado viršenybė prieš jame veikiančias materialiam pasauliui priklausančias gamtos galias, t. y. prieš gamtiškąją savo prigimtį dalį. Kuo žmogus labiau įvaldo savyje veikiančias galias ir iš jų išlaisvina savo dvasinį pradą, tuo jis tampa tobulesnis, tuo efektyvesnis bus jo įnašas į pasaulio dvasinę evoliuciją.

Žmogaus tobulėjimas, pasak Vydūno, yra raktas sprendžiant socialines problemas, įveikiant priešpriešas visuomenėje, siekiant visuotinės gerovės. Taip žmogaus dvasinio tobulėjimo svarbą

traktavo ir Vydūno amžininkai hinduizmo reformatoriai. Savo filosofija Vydūnas propagavo, o veikla ir elgsena įgyvendino *Bhagavadgitoje* išdėstytus tobulėjimo kelius – veikimo kelią (*karma joga*), meilės kelią (*bhagti joga*) ir žinojimo kelią (*jnana joga*).

Paliesdamas socialinius klausimus, Vydūnas paliečia kultūros istorinį procesą ir įžengia į istorijos filosofijos sferą. Ypatinga vieta tuos klausimus aiškinant tenka tautai. Aiškindamas tautos būties prasmę, mąstytojas remiasi vedantos būties samprata. Tauta, Vydūno aiškinimu, esanti svarbi pasaulio dvasinės evoliucijos pakopa, viena būtiniausių š žmogaus dvasinio brendimo, jo sąmonės akiračio laipsniško plėtimosi nuo individualybės į visuotinumą sąlygų. Tauta Vydūno, aiškinimu, yra savotiškas žmonijos individas, o žmonija – vienas svarbiausių kosminės visumos komponentų. Individualumas, tautiškumas, bendražmogiškumas esančios metafizinės žmogaus ir žmonijos tobulėjimo duotybės.

Socialinis gyvenimas, materialių gyvenimo reikmių gamyba, pasak Vydūno, taip pat įeina į žmogaus tobulėjimo sąlygų kompleksą, nes žmogaus tobulėjimas vyksta veikiant ne tik vidinėms paskatoms, bet ir supančiai socialinei aplinkai bei išorinėms aplinkybėms. Pripažindamas žmogaus tobulėjimo ir socialinių sąlygų sąveikos svarbą, vis dėlto pirmumą Vydūnas teikė vidiniam žmogaus tobulėjimui.

Aiškindamas istorinio kultūros vyksmo prieštaras, Vydūnas drauge su hinduizmo reformatoriais jas siejo su visuomenės vienpusiška orientacija į materialinę gerovę. Tokia orientacija buvusi pagrindinė greito civilizacijos vystymosi, užgožusio dvasinės kultūros svarbą, priežastis. Ji buvusi ir pasaulinių karų priežastis. Dvasinių vertybių vaidmens stiprinimas, jų primato prieš civilizacijos pasiekimus įtvirtinimas turėtų būti pagrindinės gairės žmonijos kelyje į dvasinę vienybę, į kurią esąs nukreiptas kultūros vyksmas.

Trečioje monografijos dalyje analizuojama Vydūno dramaturgija – per 40 dramos kūriniai (žinomos 31 įvairaus žanro publikuotos pjesės: tragedijos, dramos, misterijos, komedijos, „pasakiški vaidinimai“ ir 11 nepublikuotų dramų). Gausią ir įvairių žanrų Vydūno dramaturgiją pirmame, įvadiniame, skyriuje siekiama suskirstyti į grupes, tipologizuoti pagal keletą kriterijų. Dramos pristatomos žanriniu aspektu: klasikinės komedijos ir modernios dramos, kurias sieja ritualo principai, leidžiantys Vydūno dramoms, misterijai, tragedijoms apibrėžti ritualinės dramos sąvoką. Aptariant modernios formos kūrinius, išskiriamos dramos, kuriose Vydūnas interpretuoja istoriją („Probočių šešėliai“, „Mūsų laimėjimas“, „Amžina ugnis“), tautosaką („Pasiilgimas veldėtojo“, „Ragana“, „Likimo bangos“), savojo meto realijas. Vydūno dramoms

formos ir turinio eksperimentai susiejami su XX a. moderniojo meno krypties – ekspresionizmo – dramos poetika („Jūsų varpai“, „Pasaulio gaisras“).

Vydūnas dramaturgijoje siekė įkūnyti savąjį lietuviško repertuaro ir tautinio teatro viziją. Antrame skyriuje „Vydūno dramaturgijos savitumas“, poskyryje „Kūrybinio kelio pradžia“ siekiama išsiaiškinti, kuo Vydūno teatro vizija yra savita, kas jai yra būdinga, kas kyla iš savosios aplinkos, todėl gilinamasi į kultūrinį Mažosios Lietuvos kontekstą. Šiame skyriuje aptariama gausi Vydūno dramaturgijos recepcijos medžiaga. Aiškinamasi, kokius savitus Vydūno dramaturgijos bruožus išryškino XX a. tyrinėtojai: Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, Balys Sruoga, Vincas Mykolaitis-Putinas, Jonas Lankutis, Rimvydas Šilbajoris, Audronė Barūnaitė-Willeke, Vaclovas Bagdonavičius, Regimantas Tamošaitis, Šarūnė Trinkūnaitė ir kiti. Trečiame skyriuje „Vydūno estetika ir Vakarų Europos meno tendencijos“ ieškoma sąsajų su Vokietijoje ir Europoje vykusiais dramos ir teatro meno modernėjimo pokyčiais, išryškinamos vokiečių ekspresionizmo dramos ir Vydūno kūrinių paralelės dramų turinyje ir formoje.

Ketvirtame skyriuje pagrindžiama ir išplėtojama ekspresionistų dramos ir Vydūno kūrybą siejanti ritualinės dramos samprata: nagrinėjama dramos veiksmo erdvės ir vietos sąsaja su simboliškai vietos samprata ritualuose, vietos sakralizavimo, virsmo ritualo situacijos, pagrindinio personažo ir jo antagonisto, įkūnijančio chaoso galias, samprata. Penktame skyriuje plėtojamas tautosakos interpretacijų Vydūno dramose tyrimas. Rekonstruojamas mitinis pasaulėvaizdis, kuriame veikia mitiniai personažai, saugantys pasaulio harmoniją ir vientisumą, mitinio laiko ženklai. Analizuojama trilogija „Probočių šešėliai“ atskleidžia, kaip Vydūnas susieja mito ir istorijos – tautinio atgimimo – ženklus į vientisą istoriją ir realizuoja šventojo teatro, teatro-Dievnamio idėją. Šeštame skyriuje plėtojamas ekspresionizmo ir Vydūno dramaturgijos lyginamasis tyrimas, išskiriami sąlyčio taškai, kuriais remiantis, dalis Vydūno dramaturgijos kūrinių priskiriama ekspresionistinės dramaturgijos kryptims.

Vydūno dramaturgijos tyrimas apibendrinamas teatro kalbos elementų analize, siekiama konkretizuoti Vydūno teatro estetiką. Vydūno teatro projektas nebuvo realizuotas profesionaliame Lietuvos teatre, o lietuvių nacionalinio teatro raida nebuvo esmingiau pakreipta tokia linkme, kokią savo kūrinių ir teorinių teiginių nubrėžė Vydūnas. Tačiau jo dramų tekstuose, remarkose yra daugybė sceninių nuorodų, kurios leidžia žvelgti į dramos tekstą, kaip į vieną iš galimų teatro estetikos šaltinių. Remiamasi nuostata, kad teatro istorijoje esama pavyzdžių, kai teatro estetika įsitvirtina ne dėl konkrečių spektaklių, o dėl argumentų, išdėstytų tekstuose apie teatrą. Pavyzdžiui, Anonenui Artaudui savo teatro viziją „pavyko įgyvendinti ne scenoje, o tik per... žodį. Tai yra tik savo straipsniuose jam pavyko žodžiui suteikti tokią prasmę,

kurią jis norėjo regėti scenoje“.¹ Analizuojant Vydūno tekstus apie teatrą ir teatrui, dramų scenines nuorodas, ieškoma atsakymų į klausimą – kokį teatrą įsivaizdavo ir Nepriklausomybę atgavusiai Lietuvai siūlė Vydūnas? Kokia yra Vydūno teatro estetika, kokį požiūrį į spektaklį, kokią Vydūno teatro kalbą galima rekonstruoti iš dramose esančių sceninių nuorodų? Vydūno dramaturgijos ir teatro vizijos sukonkretinimas yra reikalingas siekiant pažinti istoriją – XX a. pirmosios pusės lietuvių literatūros, teatro, estetikos procesus. Kita vertus, XXI amžiaus distancija siūlo atverti Vydūno kūrybos – daugiareikšmės, mįslingos, paslaptingos – naujas reikšmes.

---

¹ Vasinauskaitė R. „Teatro vizionierius Antoninas Artaud“, Artaud A. *Teatras ir jo antrininkas*, Vilnius: Scena, 1999, p. 137.